

Марина ПАВЛЕНКО,
кандидат філологічних наук,
Уманський державний
педагогічний університет
ім. Павла Тичини

ЧОТИРИ СТИХІЇ БУТТЯ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Вода, вогонь, повітря, земля – стихії, на яких будується світ. Це, можна сказати, дива, коштовні дари, дані нашій маленькій планеті Вищим Розумом, хоча дари ці, варто визнати, людство так і не навчилося цінувати й берегти.

Ірина Жиленко – прекрасна поетеса з унікальним, чистим голосом, яка, може, саме через своєрідність свого ліричного світу і «самобутній індивідуалізм» [13; 231] або через свою справжність поки що належно не поцінована.

Творчість Ірини Жиленко – це «диво, яке треба пережити, а не пояснити» [2; 4], і, намагаючись «пояснити диво», кожен ризикує, що всі слова будуть видаватись лише половою, пустоцвітом, шумовинням. А сама поетеса даремно застерігає: «Я ж маленька вода, що в глибинах живе. / Шумовиння не треба мені» [7; 10].

Тож як проявилися у поезії Жиленко основні природні стихії? Пояснювати навіть не беремося, натомість спробуємо просто «пережити», пройти крізь вогонь, воду, повітря й землю разом із її віршами. Намагатимемося бодай трохи відчутися цю глибинну «маленьку воду».

Отже, Вода, за народними віруваннями, найвеличніший дар неба, символ духовного й морального очищення [1; 83]. Почнемо з неї. А ще – з тієї далекої пори, коли сама Ірина була малою і страшенно любила купатись у басейні Ботанічного саду, підбиваючи на це всіх друзів-хлопчаків. А в свої дванадцять років навчилася плавати: тоді вперше побувала з батьками на морі, в Сочі, де раптом відчула, що під ногами... немає дна. Іринка не закричала, не покликала на поміч: з усіх сил замолотивши руками-ногами, вона попливла (така, до речі, Іра Жиленко завжди й у всьому: замість галасувати й привертати до себе увагу, мовчки й уперто працює [14; 126]). Щось подібне відбулося і з поезією: «Я вчилася писати, як і плавати. Без стилю, вміння, підготовки. Борсалась – аби впливти» [14; 153]. У юності мріяла стати морячкою. А в дорослому віці на дачі у Халеп'ї під Києвом захоплено, вільно й натхненно (так, наче це не плавання, а гра на фортепіано!) плавала в глибокому халеп'янському озері [14; 127].

«Прибоями» золотих дощів, любовними потоками, щасливими, «дзвінкими» слізьми, літніми грозами, кришталевими зливами, тріумфальними каскадами фонтанів сповнена «молода» Іринина

збірка «Автопортрет у червоному» [3]. Ірина Жиленко не була б Іриною Жиленко, якби тої водної стихії не приручила й не одомашнила: коли в її вірші сусідка «мила коси на терасі», поруч «намалювалася» «золотиста пара над трюмо, рожеве мило і блакитний тазик» [3; 88].

Синій «дощик хлипа, як дитина» або м'яко шелестить «за скляними дверима», вуркотять крани, поливаються квіти, миється «в синій полив'яній мисці» багряна редиска: ці та інші «водяні» чудеса буднів з'являються у збірці «Дім під каштаном» [5]. Дощі – глибокі, вечірні й тихі – шелестять у книжці «Ярмарок чудес» [8].

«Я чую, як опівночі вином / стає вода в іржавих кранах міста», – мовиться в цій-таки збірочці [8; 47]. І не випадково. Модифікацією води (її символом) у Жиленко нерідко виступає вино. Стан сп'яніння в її поезії – це своєрідне святкування життя, возхвалення всіх його стихій: «П'ю за весну я! П'ю за шиби сині...» [3; 11]; «А я допиваю червоне вино. / І дива чекаю. І дива...» [5; 75]; «Цей тюльпан із вогню і золота / піднімаю і п'ю, мій любий, / за твою кучеряву голову, / за твої недосяжні губи» [5; 76]; «Боятись про старість писати – все одно, / що недопивати в бокалі вино, / бо страшно побачити дно» [7; 2].

Тож не дивно, що й одна з наступних збірок називатиметься хмільно: «Вечірка у старій винарні» [4]. Вона теж «замішана» на воді, от лишень: «Вставай раненько, поки не світає / нічна вода, поки вона – вино» («Вдосвіта»). Дощі в цій книжці світлі, лагідні, музичні, грибні. А справжнім гімном воді і життю є прекрасний вірш «Озеро в грозу» [4; 71, 72]. Буденний епізод купання жінки в ставку і початок грози описано як священнодійство:

...Але змішалось озеро з грозою,
І стали – плоть одна, одна стихія.

«Земна» вода злилась із водою «небесною» [1; 83]: зараз явно щось станеться. З мало не біблійним (і водночас таємничо-казковим, «язичницьким») пафосом переповідається наступне: героїня, поглинута розбурханим озером, починає тонути: «...І я хотіла вийти. / Та озеро мене не віддало». Але німе волання потопельниці почув Господь:

...і мить од вічності дбайливо відділив.
І, розділивши озеро з грозою,
Грозу возніс, а озеро розлив.

І відділив від озера людину.
Сказав: «Далеко не пливи, дурне.
І не злітай високо – то гордіня.
Люби, дурне, своє життя земле».

«...І в чисте скло поставлять
нові квіти»

Стаття проілюстрована малюнками Марини Павленко.

Озеро – об'єкт великої любові й Іринино по-клоніння: «І дав Господь їй щедрою рукою / глибоке озеро з гнучкою осокою»... Це вже – з наступної збірки «Пори року» [6]. Тут жінка «сильна, як вода», попри «розбите серце». Можна сказати, що серце розбите, але таку ж сильну волю має і нескорена легендарна київська Либідь із однойменного вірша, «Божа вода» якої закатана в асфальт. Але річка все одно тече: впадає бодай у вічність [6; 14].

«Пори року» взагалі наскрізь пронизані дощами й сльозами. Лиш на якусь мить вони «зупиняються». Але вже через сторінку-другу дощик знову «ниже іскристий бісер» («Дощик-бісер»), потім стає «дошарою», переходячи на галоп («Дош на дачі»), розтягується «від липня і до серпня» («Такубоку. Сумні іграшки») і прилипає, «неначе грип» («Прогулянка по краю»).

Особливого смутку сповнений образ води в найновішій жиленківській збірці – «Світло вечірне» [7]. Завмерши «сльозою в окові» і замовкнувши стоячою грозою в небесах («Моя самотність – солодкий хрест...»), хлюпаючись у «басейні безсмертя» («Якщо ти не пішла в кіно...»), вода хоча й усміхнено затікає в равликову хатку («Я мовби знала...»), хоч і йде липневим шепотливим дощиком «у картоплю», хоч і стоїть дощем, «як лісом» («Читаю в дощ...»), проте її, живої, «все менше», вона вже плаче в людині вічність («Ціле літо, цілу вічність...»), бо героїня – «на дні свого дня» і «свого горя» («Плаче небо...»). І це закономірно, бо «Світло вечірне» насамперед про тих і для тих, хто пожив і пережив нещастя, горе та втрати. Хто над віршами виплачється (очисна сила води), і йому полегшає: «Та не зовсім журилась людина стара. / А мов тиха вода, відбивала життя, / наслухоючи серцебиття» [7; 87]. І навчиться по-філософськи сприймати те, що «скоро зір твій зітре темнота. / І земля тобі ляже на груди» [7; 17].

Земля символізує жіноче начало й материнство, вона – берегиня всього живого [1; 188]. У «Світлі вечірньому» ця стихія, хоч і має «мертве обличчя» (бо скроплена вдовиними сльозами), але водночас пахне «рідним обжитим домом». Те, що лірика Ірини Жиленко переважно міська, аж ніяк не означає, начебто її ліриці стихія землі чужа. Недаремно у своєму есе «Homo feriens»* авторка «по-садівницьки» окреслює своє місце у цьому світі: «...Я – просто я. Органіка, сама природа, явлена в людині. Я – сплеск радості од цвітіння тіла і душі. Я – гордість і триумф од плодоношення тіла і душі» [9; 27].

«Приручена» поетесою ще з часів київського дитинства (тоді поширеною дитячою розвагою були «секрети»: у земляній ямці викладались узорі з фантиків, жолудів, пір'я та іншого «підручного матеріалу», накривались шматочком скла і знов прикрушувались землею чи травою [14; 125]), земля в різних аспектах, у тім числі і як «останній причал», осмислювалась нею ще в перших збірках. Так, у

вірші «Маленький реквієм» із «Автопортрета у червоному» [3; 25, 26] є пророцтво:

На дні землі в сосновому човні
Колись причало до коріння дуба.
Як тяжко верби ходять по мені
І вистигають (це ж востаннє!) губи.

Я прикладаю землю до чола,
І стишується дзвонів калатання.
Ну що ж. Була. Сміялася. Жила.
І тут лягла. Не перша й не остання.

Лірична героїня цілком спокійно сприймає факт, що кожному приходиться час «землею називатись», але так само слушно усвідомлює вона й безперервність буття: «Я єсть зерно в земному лоні!» [5; 5]. Обидві ці тенденції прочитуються в поезії «Березень. Село» зі збірки «Дім під каштаном». Земля тут від людських рук, що висаджували в неї «бульбашки жоржин» і будували на ній дім, по-тепліла й «послабила тяжіння»:

Нас вина легко так хмелили,
Легким був труд, і сон, і шлях,
І навіть, коли спать лягли ми, –
Легкою нам була земля [5; 22].

«А земля така до мене тепла», – мовиться в іншому вірші збірки [5; 87]. І цей образ – теплої землі, рідної землі – простежується в книжці «Ярмарок чудес»: «мій добрий дім», «моє гніздо земне». «І лампа осяває житло», у якому багато книжок, улюблених речей, чию «земну плоть» відчуває поетеса: «так весело долоням впізнавати округлість ваз і прямокутність книг», «І над усім – спокійний голос / Годинника, що знає все» [8; 44].

Про Дім як всеохопний, концептуальний образ лірики Ірини Жиленко, де головна героїня виступає в ролі Березині, варто говорити окремо, бо він невичерпний. Ми ж згадаємо його наразі хіба в тісному, нерозривному, на наш погляд, зв'язку з образом землі:

Я рада. Я, певно, з отих господинь,

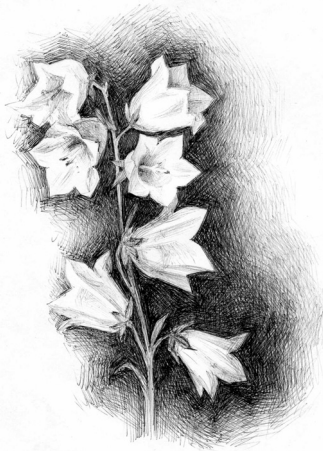
Що з дому – ні руш. Хоч пали мене домом! [4; 8]

«Цей Дім – її уява і прихисток, творча доля і нахнення, місце зустрічей і прощань; це її рай і пекло, це будні і свята, це її рабство і її воля, її Храм і Боже гніздо, – погоджуємось із М.Жулинським. – Цей Дім – духовний собор...» [12; 8, 9].

З домом, як і з землею, тісно пов'язаний образ праці. «Копала в спеку я картоплю, – мовиться в одному з віршів «Вечірки у старій винарні», – Люблю цей клопіт – підкопом / з темниць визволяти картоплю. / І, взявши в долоню, відчуті – / яке воно чудо!» [4; 33].

У збірці «Пори року» героїня однойменного вірша «Господина городів» теж аж ніяк не нарікає на «надмір труда»: «то день згрібання трав, то день прання, / складання дров, соління, підмітання» [6; 42].

Щоправда, цікавим у «Порах року» нам бачиться те, що коли земля тут насамперед пов'язана з працею, то стихія Повітря поєднана з дозвіллям. І не лише тому, що на балконі хлоп'як, розважаючись, «видимає мильні бульки», а на небі янголя знічев'я видуває білі хмарки («Старе місто»), і янголя те – «на білім кла-

«...Дзвоників радісний дим»

* Людина, що святкує (латин.).

весині», й хмарини «солодкі, як пломбір» («Ранок першого снігу»), але й тому, що в жартівливому «Божественному вірші» героїня від «божественної лінії» перетворюється на бульбашку, точніше – на «кусень повітря» й навіть «обростає» німбом. Жарт, як це часто водиться в Жиленко, має глибокий підтекст і легко переростає в серйозність. І ось уже тишина, сповнена повітря, – «така прозора», а «вся земля – Господен храм» («Літня жінка восени»).

Саме таким повітряним Господнім храмом колись і побачила Іринка світ уперше. Адже перший її усвідомлений спогад походить з часів війни, коли її везли на возі в Стецівку, на батьківщину діда-баби, – «безмежне, всіяне зорями небо» [14; 120]. Що вже казати про повітряні «польоти» на «тарзанці» й на велосипеді, коли Іра знову-таки була попереду всіх вуличних розбишак [14; 150–152]!.. Відтоді кожна її збірка – високий і прекрасний політ, тому закономірно, що в «Автопортреті у червоному» «мокрый вітер б'ється круг зап'ястя», витають «хмільні протяги» («Прокинутися з повним домом щастя!..»), «з відкритих вікон рвуться (щоб злетіть!) роялі» («Весна»), стіл пливе, «як легке вітрило», метається крильми блохот («Уява»), над містом пролітає «з корінням вирване вікно» («Вікно»), лине в повітрі балкон («Вечір. Балкон»)... У «Домі під каштаном» повітряних образів подибуємо не менше: синій вітер, зелений шум лісів, «жовтий протяг вічності», «розсахнений плащ» і «розвихрена книжка» [5] тощо.

«Ця жінка – молода, як протяг!», – влучно сказано про героїню «Ярмарку чудес» [8; 66]. У «Вечірці у старій винарні» ту героїню цілує «в плечі вітер» [4; 30]. У тій же книжці «пливуть фіранок голубі флотилії», а «неспаленна» душа, яка «земне переросла» і «краєчок неба одгорнула», «зсходить димом»... Розділ «Дачна нірвана» пофілософськи продовжує тему «святого безділля», яка знову так тісно перетинається з повітрям, що стає небом: «аж страшно йти мені, такий малій – / по синьому, дзеркальному, тонкому»... І, очевидно, неспроста книжка завершується поемою «Тихе віяння», і те віяння і є «Богом живим»...

У збірці «Світло вечірнє» небо вище і ближче, а повітря довкола прозорішає, блідне. І чим далі «час обріза довкола мене простір. / Хоч стій у ньому на одній нозі», тим більше вивисується над словами лірична героїня. Вона мовчить із Богом [7; 8], а вірш пишеться «на мові безмов'я» [7; 4], такий «не напоказ» [7; 26], що справді: «повняється світі» її «промовистим мовчанням» [7; 5]! Від того мовчання краще бачать очі. Від нього прозріваєш, несподівано помічаючи на лаві «стареньку», «якої уже нема», а біля неї дівчатко, «якого іще немає» [7; 17], і часи, коли, власне, ще й «не було часів» і «пам'ять ще почата не була» [7; 20].

Водночас повітря, балансуючи на краю безодні («На самому краї...»), переходить за межі буденного життя: «А літній день виходить з берегів / і розливається на цілу вічність» («Нема куди старенькій

поспішати...»). Недарма ж народна міфологія вважає повітря сферою побутування душ і різних невидимих демонічних істот [1; 377]. Проте поетичне око Ірини Жиленко бачить більше, ніж звичайне. У прозорому (хочеться навіть сказати: прозорливому) повітрі від усвідомлення конечності людського життя ще яскравіше окреслюються перед зором «півонії кольору вишні, / і кольору першого снігу, / і гілка жасмину пишна, / і вази прозора крига» [7; 25]. І ще мелодійніше дзвенить вірш – «тонкий, мов порцеляна, / з якої тільки світло пить» [7; 32].

«Ірина поезія вся у вихорах тополиного повітря, – підкреслює Роман Корогодський, поєднуючи далі те повітря зі стихією води. – Духмяність повітря (осінні мотиви), ласкавість, м'якість сонечка і рвучкі пориви злих вітрів, мінливість води, її швидкоплинність, як і часу, природи – все це характеризує її поезію як явище національне у масштабі виміру загальних людських цінностей» [10; 65, 66].

Зі стихією повітря, хочемо того чи ні, нерозривно пов'язане «Вікно, розчинене у сад» – ще один улюблений образ Ірини Жиленко. «І звідки ця спрага почати спочатку? / Розкрити вікно в пламенючий сад...» [3; 82]. У цьому образі багато світла, чистоти, надії: «Коли я розчиняю вікна в сад – / мій сад сміється і тікає вглиб» [3; 86]. «Я сяду. А вікно мене знайде, / мовчазно ляже на мої коліна»: оте вікно – «з обличчя матері і саду» [3; 64]. «Вікно її, як долонька, до себе горне. / Вікно її, як листочок» [5; 143] тощо. Зрештою, сама вона теж вікно, бо у «цьому домі, повному досад, / я не людина, я – вікно у сад» [3; 83]. 1978 р. вийшла збірка Ірини Жиленко, яка так і називалася, – «Вікно у сад».

А найновіша книга – «Світло вечірнє», окрім численних згадок про сам сад, про розчинене у нього (і у світ!) «вічнозелене» вікно, мабуть, не випадково завершується символічним, може, й «програмним» віршем «Вікно у сад II» [7; 92]:

Слова не мруть. Не йдуть в останню путь.
Живуть собі – то й хай собі живуть.
І ждуть свого часу, як жде зерно.
Як жде в глибокім погребі – вино...

Якщо у цих рядках слова асоціюються із землею (зерно) і водою (вино), то в наступних – із повітрям («запламеніють синню небеса»). Нарешті вони поєднуються з четвертою стихією – Вогнем, який, згідно з віруваннями, є живим духом бога, що виявляється на землі [1; 83].

Уже сама назва – «Світло вечірнє» – сповнена вогню. Вона асоціюється не зі штучним електричним світлом нічного вікна (хоча таке й часто трапляється у жиленківських поезіях), а з сакральним світлом – сонцем, образ якого у цій книжці наскрізний. Щоправда, його світло м'яке і спокійне, мовби приглушене. Власне, таким і належить бути світлу в книжці про незнищенну юність і повернення: «Я крізь життя пройшла, мов промінь, – / пора у сонце повертатись» [7; 5]. Та й героїня, попри сумні нотки, та сама, яка завжди вміла перетворити будень на свято:

«Потайки цвітуть ромашки...»

Промінь сонця фіранку мою утішав,
І світилась, світліша жасмину, душа
У старої, як світ, поетеси [7; 88].

Це – наче світле прощання квітки, яка довго й пишно цвіла, збирала цілунки бджіл і метеликів, за-в'язала й виростила насіння і тепер останніми пелюстками вбирає проміння схололого осіннього сонця:

...Вірші мої, недосяжні для тьми,
Будуть відлунювать сонце!.. [7; 26].

Сонцем-вогнем пронизані й попередні збірки поетеси. Бо це її доконечна потреба: «Чи багато треба моїй душі? Краєчок сонця. Син колись пожартував: “Ти, мамо, працюєш на сонячних батареях»» [11; 114]. Тим паче, колись давно, у Стецівці, без п'яти хвилин третьокласниця Іра Жиленко саме сонцю присвятила перші свої римовані рядки:

Тільки сонце встане,
Побіжу на річку,
Бігаю по березі,
Рву з кущів порічку [14; 152].

У збірці «Автопортрет у червоному» є цілий розділ, що називається «Казки на заході сонця». Автор післямови Борис Олійник назвав ці вірші видінням у призахідному сонці, коли звичайні речі перетворюються на казкових істот, коли світ оживлений, коли невтримна поетична уява із гри світлотіней витворює казковий світ з імпресіоністичною безоглядністю [3; 100, 101].

Героїня цієї збірки – вся з сонця. Сонця лагідного («як сяє тиша у пресвітлу мить», як «сонячна яса») і сонця палючого: «Але й люблю, коли жахтить в мені / заграва люті. І до бою зводить. / Тоді я – еретичка на вогні...», «і опік ватри на моїх губах» («Автопортрет»).

Сонце з'являється й у вірші-присвяті Григорію Сковороді, який завершується геніальним порівнянням мандрівного філософа зі Світлом Світу [3; 27].

У «Ярмарку чудес» теж чимало призахідного сонця. Мабуть, тому, що тут у багатьох поезіях, а також у поемі «“Дитячий альбом” П.І.Чайковського» осмислюється ще така свіжа в пам'яті війна. Але

життя триває, і тому й у цій збірці «на долівку золоті квадрати / кладе щоранку радісне вікно», тому попри все і тут – «за сонцем – сонце»...

Сонце, точніше його миттєвий зблиск гармонійно поєднав із землею, водою, повітрям і вогнем у вірші «Літня»:

І так усміхалася гоже
Картопля, обмита дощем,
Що я розсміялась: – О Боже!
Чого мені ще?
Повітря ласкавого трепет.
І сонце на дужці відра... [4; 34].

Лаконічний, імпресіоністичний мазок золотої барви на дужці відра (а й справді: «Чого мені ще?»)... Дивно, але збірка «Вечірка у старій винарні», у якій, здавалось би, відсутні гіркі спогади війни, яка й сама вся мов наповнена спокоєм та оптимізмом, відвертих згадок про сонце ніби й немає. Але воно, наче променем, пронизує всю її: точнісінько так, як Бог «променем проліг через траву» у згаданому вже вірші «Озеро в грозу». Може, саме тому героїня сумного вірша «Прийде осінь» обіцяє й після смерті залишитися «вічним сонцем, вічним летом, вічним літом»?..

У цьому зв'язку цілком логічно, що у «Порах року» жінка вже й сама вчиться «світити». Взагалі у цій збірці поряд із дощами ледь не в кожному вірші є й вогонь. Він то з'являється у свічці, то горить кульбакою, спекою, жаринкою-іскрою і «кругойдучим» сонцем, що цвіте синім гіацинтом або «мовчить величезним оком», то його сонячними «блищиками».

Поезія Ірини Жиленко така багатогранна, повнокровна й самодостатня, що становить окремий Всесвіт. У ній вирують-переплітаються і гармонійно співіснують вогонь, повітря, земля і вода: «Я – світло, я – вітер, я – біг по піску, / Я – дріж золотий, що проймає ріку» [3; 96].

Як заповідалося у ранньому вірші, так і реалізувалося в усіх наступних збірках. Кожну з чотирьох стихій поетеса осмислила, оспівала, прожила. В кожній відчувається вільно й розкуто, усі зуміла приручити, віднайшовши високе в буденних речах.

«Живу, як вчить троянда...»

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / В.Войтович. – К.: Либідь, 2002.
2. Жиленко І. В отзвуке чуда / І.Жиленко. – Ульяновск: Созвучие, 2008.
3. Жиленко І. Автопортрет у червоному / І.Жиленко. – К.: Рад. письменник, 1971.
4. Жиленко І. Вечірка у старій винарні / І.Жиленко. – К.: Світовид, 1994.
5. Жиленко І. Дім під каштаном / І.Жиленко. – К.: Молодь, 1982.
6. Жиленко І. Пори року / І.Жиленко. – К.: Укр. письменник, 1999.
7. Жиленко І. Світло вечірнє / І.Жиленко. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2010.
8. Жиленко І. Ярмарок чудес / І.Жиленко. – К.: Рад. письменник, 1982.
9. Жиленко І. Homo feriens / І.Жиленко // Сучасність. – 1999. – № 1.
10. Жиленко І. Homo feriens / І.Жиленко // Сучасність. – 1999. – № 2.
11. Жиленко І. Homo feriens / І.Жиленко // Сучасність. – 1999. – № 12.
12. Жулинський М. Та, що молиться віршами / М.Жулинський // Жиленко І. Євангеліє від ластівки / І.Жиленко. – К.: Пульсари, 2006.
13. Коцюбинська М. Вікно у сад: «Вибране» Ірини Жиленко / М.Коцюбинська // Коцюбинська М. Мої обрії. – К.: Дух і літера, 2004. – Т. 1.
14. Павленко М. Дівча на сонячних батареях (Ірина Жиленко) / М.Павленко // Березіль. – 2010. – № 1–2.